

Костенко Н. В. Смыслові порядки в соціологічному огляді

Розглянуто методологічні проблематизації у вивченні феномена смислу в соціології, його продукування і трансляції в культурі та суспільстві. На підставі аналізу концептуальних словників Вебера, Шюца, Парсонса, Лумана, Дельоза, що артикують увагу до смислу, а також сучасних версій дискурсу про метафізику вибудовується генералізована аналітична конструкція, що має інструментальний соціологічний ресурс. Така конструкція, або “матриця смислових порядків”, сформатована як мережа взаємопов’язаних понять і визначає контексти дослідження смислових перспектив, смислових структур, засобів і середовищ трансмісії смислів у соціумі.

Ключові слова: смислові концептуальні словники, смислова морфологія соціуму, смислові порядки культури.

Kostenko N. V. Meaning orders in sociological perspective

The article discusses the methodological problematizations in studying the phenomenon of meaning in sociology, its production and translation in culture and society. Based on the analysis of conceptual dictionaries of Weber, Schutz, Parsons, Luman, Deleuze, who articulated special attention to the meaning, and of modern versions of the discourse on metaphysics, the author develops generalized analytical construction which has an instrumental sociological resource. Such a construct, or “a matrix of meaning orders” is formatted as a network of interconnected concepts and marks research contexts of meaning perspectives, meaning structures and constructs, means and environments of meaning transmission in the society.

Key words: meaning conceptual dictionaries, meaning morphology of society, meaning orders of culture.

© **Костенко Н. В.**

Л. Г. Скокова

**ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНОЇ РЕПРОДУКЦІЇ
СМИСЛІВ ДОМУ**

Статтю присвячено особливостям культурної репродукції смислів і значень дому в сучасному українському суспільстві. Проаналізовано вплив таких інститутів трансмісії смислів дому, як традиційна культура, сім’я, мас-медіа. Дім представлено як смислове утворення, що досить показово поєднує різні перспективи змісту – предметно-просторову, часову, соціальну. Виокремлено різні режими сприйняття сенсів дому, зокрема функціональний, режим близькості. Розглянуто процесуальний аспект культурних практик утворення смислів дому, для чого використано дані соціальних досліджень (моніторинг “Українське суспільство” Інституту соціології НАН України, результати фокус-груп і проектних есе студентів).

Ключові слова: дім як смислове утворення, інструментальний режим образу дому, предметно-просторовий зміст дому, дім у часовій перспективі, дім у режимі близькості, механізми трансляції сенсів дому.

Проблема. Місце і час є фундаментальними вимірами людського життя, які структурують та організують соціокультурні ідентичності, життєвий досвід, практики. У соціальних науках для характеристики емоційних і значущих відносин між людиною і *місцем* використовують концепт *дому*. Різноманітні культурні смисли дому формуються насамперед у родині – в повсякденному спілкуванні, міжгенераційному трансляванні досвіду, а також у безпосередньому оточенні родинного житла, знайомих речей. Інші соціальні інститути – освіта, ринок, медіа – своїми засобами транслюють дискурси дому.

Універсальна культурна значущість дому і водночас неоднакове його сприйняття в різних суспільствах і соціокультурних групах, трансформації образу дому в сучасному соціумі останнім часом підвищують інтерес дослідників до цієї проблематики. Свідченням цього є видання спеціалізованого журналу “Home Cultures”, проведення тематичних конференцій та публікація численних наукових монографій і збірок. Концепт дому вивчають у рамках таких дисциплін, як філософія, історія, соціальна психологія, культурна антропологія, культурна географія, соціолінгвістика тощо; розгортаються міждисциплінарні дослідження. Проблематика *дім – людина* в різних її вимірах час від часу опинялася в центрі уваги відомих філософів, які цікавилися повсякденним існуванням людини у світі (М. Гайдеггер, Г. Башляр, М. Еліаде, Ж. Дерріда та ін.) [1]. Цікаві методологічні зауваження щодо аксіологічної/символічної значущості дому можна знайти в працях сучасних російських та українських дослідників – представників філософської антропології, істориків, етнографів, культурологів, лінгвістів, соціологів [2–8].

Можливими векторами, що задають соціологічний розгляд цієї проблематики, є напрацювання в рамках так званих “культурного”, “матеріального” та “прагматичного” поворотів, які, зокрема, підкреслюють автономність культури та важливість вивчення смислів, що утворюються на перетині культурного, соціального та особистісного, актуалізують необхідність осмислення новими засобами зв’язки “людина – об’єкт”, “людське – нелюдське”, очевидну вписаність людського існування в матеріальне середовище речей, артефактів, техносистем тощо. Як емпіричну базу використано результати соціологічного моніторингу та омнібусів Інституту соціології НАН України, дані Європейського соціального дослідження, результати якісних досліджень (фокус-групи, проведені відділом соціології культури і масової комунікації Інституту соціології, колекція студентських есе на теми “Дім: мої уявлення, образи, асоціації”, “Ідеальний дім: мої уявлення”).

Мета статті: вирізнити певні особливості культурної репродукції смислів і значень дому в сучасному українському суспільстві.

Традиційна культура як транслятор сенсів дому. У традиційній культурі українців, як і представників багатьох інших народів, поняття “дім”, “хата” є багатозначними, наповненими символічним змістом. Дім як загальнозначущий архетип здавна функціонує в людській свідомості і становить базисний елемент етнічної картини світу. Побоюючись як ворогів, так і злих духів, люди намагалися всіляко захистити своє житло, укріпити його. Цій меті слугувало й “охрамовування” житла (слово “храм” стоїть в одному ряду зі словами “схрон”, “хоронити”, “хорони”); заповнення його магічними знаками, речами, оберегами; спеціальне оздоблення дверей, вікон, комина тощо. Завдяки цьому вся хата перетворювалася на оберіг, ставала схованкою добробуту, затишку, безпеки родини. Житло оберігало людину від різноманітних і непередбачуваних загроз зовнішнього світу, творило свій, “внутрішній”, приватний світ, співмірний з масштабами людини, наповнений рисами безпеки, зрозумілості, упорядкованості.

Зміст українських прислів’їв і приказок [9] показує основні сенси, смислові виміри, протиставлення, пов’язані зі своєю хатою, домівкою, в етнічній картині світу:

- *загальне протиставлення свого/чужого* – своє є кращим, тому що своє (“В гостях добре, а дома ліпше”; “Бодай не ходити в чужу хату!”; “Ліпше дома, ніж на празнику”; “Своя стріха – своя вітха”; “Своя ліпанка ліпша чужої світлиці”);

- *захищеність у своїй оселі* (“В своїй хаті й угли помагають”; “Дома і стіни помагають”);

- *закритість від чужих*: “Хата як покришка: що говориться, то в хаті повинно пропасти”, і *відокремленість* (знамените “Моя хата скраю – нічого не знаю”);

- *можливість вільних дій у своїй хаті, незалежність, очікування теплого прийому після повернення іззовні* (“Своя хата й своя воля”; “Не пізно до свого дому й опівночі”; “Свій дім не в ворог: коли прийдеш, то прийме”; “Своя хата – своя правда”; “Кожний когут смілий на своїм сміттю”; “У своїй хаті кожний пан”; “Де хата, там і паніматка”);

- і, навпаки, *острах* (який відчувається у порівняннях) *залежності в чужому домі від чужої ласки, волі інших людей* (“Бодай умирати і в свій горщик зазирати”; “Бодай ніхто не дочекав в чужім кутку сидіти”; “Чужа хата гірше ката”; “Хата чужая, як севекруха лихая”; “Хоч у рідного тага – але не моя хата”; “На чийому возі їдеш, того й волю чиниш”; “Чужа хата – велика досада”; “В чужій хаті і тріска б’є”; “Чия хата, того і правда”);

- *маркування розподілу сфер жіночого і чоловічого впливу, опікування господарством* (“Без господаря двір плаче, без хазяйки – хата”; “Де багато господинь, там хата неметена”; “Якщо жінка завзята, то й добра повна хата”; “Без господаря хата – пуста”; “Дівка заплете-на, а хата не метена”; “Красна хата кутами, а дівка пирогами”);

- *родинні зв'язки, любов до батьків, дітей* (“Дорога та хата, де родила мати”; “Як син вродиться, то і хата радується”);
- *гостинність* (“Чим хата багата, тим і гостям рада”; “Що хата має, тим і пригощає”);
- *естетична функція домівки* (“Хата, як квітка”; “Хата, як лялечка”; “Хата як дзеркало”; “У хаті, як у віночку”);
- *гумористичне ставлення до бідності* (“Наша хата з холодом не спориться: як надворі тепло, то й у нас тепло, а як холодно, то й у нас так”; “Така хата тепла, що потієш, дрижачи”).

Навіть кількість різноманітних визначень хати, домівки в традиційній мові та пов'язаних з нею смислів говорить про її центральну роль в етнічній картині світу українців. Традиційні символи і коди рідної хати, домівки, господи як безпеки, захищеності, підтримки рідних, вільної дії, сім'ї, матері, вітчизни репродукуються й в сучасному українському суспільстві.

Інструментальне сприйняття дому. Інструментальне трактування дому обумовлює його оцінки під кутом зору можливості проживання, вартості, оплати за проживання, розміру площі, кількості кімнат, планування, наявності комунікацій, оснащення різноманітними побутовими приладами, речами тощо. Вичерпання можливостей житла задовольняти потреби мешканців (наприклад у зв'язку з розширенням родини чи підвищенням рівня запитів) вимагає його заміни на більш просторе/комфортне житло. Цей динамізм життєвої траєкторії, потребу *нового* житлового простору для розвитку використовує ринкова реклама у своїх слоганах, наприклад: “Надоели? В Акварелі!” (“Акварелі” – назва житлового комплексу; зображено представників старшого покоління, від “опіки” яких мають вивільнитися молодші члени родини). У цьому випадку сімейні цінності, цінності дому як великої родини і близькості поколінь трактуються з іронією; важливішими видаються свобода і незалежність дій молодого покоління, і таку можливість створює наявність власного, окремого житла.

Оцінки житлової ситуації. За даними моніторингу Інституту соціології, в окремій квартирі проживають 47% опитуваних, у будинку (частині будинку) – 49%, тобто 96% респондентів мають окреме житло (2010 р.). Проте часто в одній квартирі/будинку можуть вимушено проживати представники кількох поколінь, і для певної частини населення проблемою стає сама наявність окремого житла. Злам системи державного регулювання безоплатного надання житлової площі тим громадянам, які цього потребують, завищені ціни на ринку житла, зuboжіння населення і неможливість отримати іпотеку – усе це часто заводить вирішення житлової проблеми в глухий кут. За даними моніторингу 2012 р., добротного житла не вистачає 39% опитуваних, серед вікової групи 18–30 років ця частка становить 49%. У 2010 р. згідно з

даними Державної служби статистики 780 тис. сімей, або 68,5% від загальної кількості черговиків, чекали поліпшення своїх житлових умов 10 років і більше, у 1990 р. – відповідно 285 тис. сімей, або 11% [10].

Заможні верстви починають цінувати життя за містом, в екологічно чистому середовищі, будуючи котеджі, які не поступаються рівнем комфортності та оснащення міським квартирам високої ринкової вартості. Тему втечі від урбанізації і близькості до природи активно експлуатує й реклама приміських і замських новобудов, часто недоступних за вартістю. Більша частина індивідуальних будинків розташована в селах, селищах, невеликих містах з низьким рівнем або взагалі без відповідної інфраструктури – транспортного сполучення, газифікації, телефонізації тощо. За даними моніторингу 2012 р., лише 84% домогосподарств країни мають холодну воду в оселі, 70% – каналізацію (туалет), 57% – центральне опалення помешкання, 54% – гарячу воду. Особливо напруженою ця ситуація є в сільській місцевості, де більшість мешканців проживає у приватних будинках без водопроводу і централізованого опалення. У цьому плані оцінки умов проживання за останнє десятиліття фактично не покращились. У середньому 5–9% опитаних упродовж 2006–2012 років зазначали, що в опалювальний сезон в оселі дуже холодно, усі постійно мерзнуть; 15–16% – що постійно протікають стіни або дах; 12–15% – що часто бувають перебої з електроенергією. Дім як будівля, фізичний об'єкт потребує підтримання чистоти, порядку, періодичного ремонту тощо. Україна посідає останнє місце за самооцінкою обладнання оселі для домашньої роботи. За відповідями на запитання *“Як би Ви оцінили, наскільки добре обладнаний для домашньої роботи Ваш власний дім? (0 – у домі немає водопроводу, 10 – у домі є посудомийна машина)”* середній показник у нашій країні становить 4,3 (в Естонії – 6,2; Польщі – 6,4). Найвищі показники в таких країнах, як Ісландія, Люксембург, Норвегія (9–9,2) [11, с. 82].

Образи ідеального дому: безпека і комфорт. На сьогодні будівельні фірми пропонують широкий вибір житла як у місті, так і в приміській зоні. Ці пропозиції рекламуються як сучасне, комфортне, високотехнологічне житло. Як приклади, можна навести такі характеристики новобудов столиці (мовою оригіналу): *“Вентилируемые фасады, полная звуко- и шумоизоляция, панорамные окна с зеркальным напылением, система пожарной безопасности – составляющие комфорта вашего дома”*; *“Лучшие строительные материалы в соединении с современными технологиями и работой компетентных специалистов позволили достичь безупречного качества в мельчайших деталях проекта. В результате сегодня мы предлагаем жителям столицы новый уровень комфорта и безопасности”* (з реклами новобудов 2011 р.).

Широка популярність голлівудської кінопродукції, телесеріалів, книг, де зображується західний стиль життя, проживання героїв у комфортабельних котеджах, таунхаусах, пентхаусах, лофтах тощо,

транслює смислові конструкти “ідеалу”, що впливає на формування образу ідеального (за своєю функціональністю) житла, передусім у представників молодого покоління. Більшість есе студентів-гумантаріїв столичного ВНЗ на тему “Мої уявлення про ідеальний дім” починаються з опису двоповерхового будинку у приміській зоні з просторими кімнатами. Студенти підкреслюють, що він повинен мати достатньо простору, прибудинкову територію, забезпечувати комфортність проживання і відпочинку для мешканців дому і можливих гостей.

Атрибутивні ознаки щодо розміщення і зовнішнього вигляду ідеального дому в уявленнях студентів такі: *двоповерховий/одноповерховий/квартира в домі зі старою архітектурою; просторий; великий / ні великий ні малий; величезний; окремих; приватний; оснащений комунікаціями; автономний; надійно захищений; міцний; практичний.* Будівлі та елементи прибудинкової території: *басейн, баня, сауна, гараж (на 2 машини), дитячий майданчик, альтанка, танок, тераса, оранжерея, будка для собаки.* Оформлення подвір'я: *газон, куці, квіти, фруктовий садок, мангал, диван-гойдалка, невеликий власний город із зеленню, огорожа / висока огорожа, зроблена із цегли.* Зовнішнє оточення: *тихе місце, вид на річку/озеро/просторе поле, багато землі.*

Реклама активно використовує образ дому для просування своєї продукції. Так, кухонні плити, наприклад, рекламуються за допомогою такого короткого слогана “Тека. Створи свій дім”, який супроводжує зображення стильного, дзеркально чистого приміщення із смачною стравою на столі поряд з електричною плитою оригінальної форми. В описах студентів внутрішнє планування дому відповідає взірцям комфортного проживання: *величезна кухня, яка плавно переходить в їдальню для прийому та пригощання гостей; великі кімнати з високими стелями; обов'язково з великою кухнею, адже я люблю готувати; перший поверх у стилі хай-тек із великою кухнею, зоною та гардеробними; на другому – спальні та робочий кабінет. На першому поверсі розташовані кухня, ванна кімната, гостьова кімната, зал; на другому – спальні (3 або 4) і ванна кімната. Також повинна бути тераса, де можна буде посидіти на свіжому повітрі; на другому поверсі обов'язково буде великий балкон, де стоятимуть стіл і диван; балкон має бути добре освітленим і просторим; великий балкон, а дах зроблено зі скла.*

Мабуть, такі візуальні образи досить жваво виникають у пам'яті як наслідок перегляду реклами, фільмів, журналів, іншої продукції масмедіа. На телебаченні існують спеціальні передачі (“Квартирне питання”, “Школа ремонту” тощо), присвячені перетворенню “звичайної” квартири чи будинку на взірець сучасного дизайну, стилю, функціональності і комфортності. За даними omnibusу 2007 р., частка глядачів, які полюбляють дивитися такі передачі, становить 21%; серед опитуваних із загальною або неповною середньою освітою таких 14%, із середньою

спеціальною або вищою – 24%. Таке запитання ставили студентам КНУКиМ у ході опитування 2010 р.; серед них прихильників таких педагогів 16%, у тому числі серед дівчат – 18%, серед хлопців – 10%.

У цілому оцінки функціональних властивостей реального житла, наявності побутового оснащення за даними кількісних опитувань і уявлення студентів щодо ідеального дому та його функціональності, сформовані на основі рекламних взірців, істотно відрізняються. Цю “відірваність від життя” усвідомлюють і самі молоді автори описів, які часто обирають таку побудову речень: “дім *має* бути... (просторим, світлим і т. ін.)”, “в ідеальному домі *має* бути... (багато кімнат тощо)”. Майже не трапляються стверджувальні речення на кшталт: “мій дім *буде* ... (просторим, світлим тощо)”. Дії за правилами: “гарно навчатися – знайти роботу – робити кар’єру – отримувати достойну оплату – купити будинок”, як підказує соціальний досвід студентів, можуть не спрацювати в нестабільному, економічно поляризованому суспільстві, де практично немає державної житлової політики і цивілізованих стандартів оплати праці. Отже, можна вирізнити такі типові поняття-еквіваленти, що стосуються системи релевантності *функціонального дому*: добробут, статус, приватне/якісне/комфортне (оснащене)/стильне житло.

Дім у режимі близькості. Світ дому ґрунтується на локальності (спільний простір), ієрархічних зв’язках, що базуються на авторитеті батьків, розподілі ролей чоловіка і жінки, на темпоральності, спільному переживанні часу – в його повсякденному порядку і порядку святкових подій. Домашня атмосфера об’єднує членів родини, утворює систему значень і смислів, яка є унікальною, бо ґрунтується на біографічних переживаннях, і малозрозумілою для аутсайдера. Як зауважує А. Шюц, ““почувати себе як дома” – це вираження вищого ступеня знайомства та близькості. Життя дома іде за звично організованим взірцем; у нього є свої певні цілі і засоби для їх досягнення, що добре себе зарекомендували, які складаються з множини традицій, звичок, інститутів, порядків діяльності різного роду тощо”[12, с. 210].

Для аналізу *процесуального аспекту утворення смислів Дому* доцільно використати концепт нідерландської дослідниці Ірен Сьєра щодо життєвого циклу “перевинайдення дому” (home reinvention). Люди можуть декілька разів за життя змінювати місце проживання: іти з батьківського дому; починати жити власною сім’єю в окремому помешканні; переїжджати в іншу квартиру чи будинок, покращуючи житлові умови чи мігруючи в іншу місцевість; їхати з міста ближче до природи на схилі віку тощо. У кожній цій новій ситуації переїзду та облаштування нового житла відбувається конструювання і переконструювання того, що живе в нашій уяві під поняттям “мій дім”.

Звернімося знову до уявлень щодо дому студентів декількох столичних ВНЗ. Частина молоді є місцевими жителями, і вони продо-

вжують жити під час навчання з батьками; значна частина опитаних приїхали з інших міст і живуть у гуртожитку; певна частина може винаймати квартири. Для тих, хто живе в гуртожитку/винаймає квартиру, новий досвід є можливістю порівняти старі і нові умови проживання, гостріше відчувати, що означають поняття “мій дім”, “рідний дім”. Смишли, як відомо, часто проявляють/виявляють себе в кризових ситуаціях. Такою незвичайною ситуацією для багатьох стають перші кроки в новому місті, зокрема поселення в гуртожиток: *“перший раз, як я поселився в гуртожиток, для мене це було великим шоком. Я туди зайшов, самі сходи були вбиті. Заходиш у саме приміщення гуртожитку – там усі ці кабелі висять, проводка незрозуміла...”* (ФГ-1, чол., техн.). Шок, треба розуміти, був зумовлений різким контрастом з упорядкованістю, чистотою і відремонтованістю попереднього місця проживання і станом нинішнього. Періодичні повернення до свого місця проживання, у батьківський дім виявляють відмінності минулого і теперішнього, дають змогу відчувати переваги рідного дому тепло, турботу, знайомість, значущі відносини з рідними і друзями. *“И вот три года я прожил в Киеве и понял, что для меня действительно друзья остались там. У меня здесь есть куча хороших ребят, которых я люблю. Я понимаю, что действительно друзья у меня там. У меня там родные, у меня там все мое все осталось”* (ФГ-1, чол., гуманіт.).

Відчуття дому може пов’язуватися з різними просторовими вимірами, різним масштабом. Це може бути перенесення поняття “дім” на мікрорайон, усе місто і навіть на всю країну: *“Дом? У меня ассоциируется, например, со страной, Украиной. Возвращаешься откуда-то и понимаешь, что ты дома, в своем родном Киеве, на родной, так сказать, земле”* (В., чол., 27 р.); *“Особисто для мене вираз “мій дім” асоціюється не лише з квартирою, в якій я живу, не з будинком, не з під’їздом. Цей вираз для мене означає мікрорайон. Я умовно його поділяю на чотири квадрати по перехрестю, і якщо я виходжу гуляти в центр, то це означає, що я їду на територію того самого перехрестя”* (Г., жін., 20 р.); *“Мій дім для мене – це моє село, мої друзі, ті люди, з якими я виріс”* (Я., чол., 20 р.).

Дім можна трактувати під кутом зору присвоєного простору, місця, яке людина наділяє певними уявленнями, яке викликає спогади, ті чи інші емоції, фантазії, мрії. Здатність викликати позитивні емоції, задоволення, вітху, почуватися комфортно, розслаблено, спокійно; підвищує суб’єктивну цінність об’єкта/простору, вирізняє його з-поміж інших. У разі емоційної прив’язаності до місця, яким може бути й дім, говорять про явище *топофільії*. Відповідно в разі переживання негативних емоцій можна говорити про явище *топофобії* [13].

Розгляньмо *темпоральні виміри* уявлень про дім. У розмірковуваннях студентів можна вирізнити три часові виміри, в яких розгортаються їхні образи дому.

Дім минулого – це дім дитинства, безтурботності, захищеності, ігор з ровесниками, братами чи сестрами. Дружня родина, приємні спогади – усе це відповідає культурному ідеалові батьківського дому, в якому тебе чекають, люблять, оточують увагою, турботою: *“Для мене мій дім асоціюється з домашнім теплом. Дім – це там, де завжди тебе чекають, незважаючи ні на що; це там, де завжди тобі раді, де тебе кохають”* (Я., чол., 20 р.); *“Дім – це місце, яке асоціюється з дитинством, рідними, батьками і святами. Це місце, де тебе завжди чекають”* (А., жін., 20 р.).

Звісно, відносини в родині, з батьками не завжди складаються як безхмарні і безконфліктні. Проте поняття “мій дім”, “рідний дім” є високоінституціоналізованими, кодифікованими, насиченими позитивними коннотаціями. Частіше лише зі вступних речень, тема яких далі не розкривається, або з висловлювання в дискусії з попередженням “як не дивно” можна здогадуватися про існування конфліктного сприйняття образу дому: *“Как ни странно, все так у всех хорошо, а у меня первая ассоциация – это почему-то однокомнатная квартира и злой папа, который почему-то на меня кричит в последнее время. Ну, вот. Ну, такая ассоциация. Чем не ассоциация. Просто семья, дом, и вот туда”* (ФГ-4, жін., гуманіт.).

У розмірковуваннях студентів простежується сформованість сприйняття сім’ї як *ми-групи*, усвідомлення, що це *твої* рідні, що до них треба ставитися особливо, навіть у ситуації конфлікту: *“Ты просто понимаешь, что это твои родители, если ты там общаешься с ними, брат, сестра. Это твое, родное. Понятно, что у каждого человека есть своя точка зрения, и это понятно. И каждый имеет право на это. Просто нужно искать компромисс. Нужно искать во всем компромисс. И тогда будет гармония”* (ФГ-1, чол., техн.); *“У нас маленькая квартира, из-за этого часто ссоримся, но невозможно куда-то уйти и сидеть в своей комнате – дуться на кого-то целый день; ты видишь кого-то, тебе хочется поговорить, и ты разговариваешь, и уже не дуешься”* (ФГ-2, жін., техн.).

Співпереживання, залученість до думок, подій рідних людей, співіснування в одному просторі і часі, використання одних і тих самих предметів створюють особливу налаштованість, спільність інтересів, на яких, за А. Шюцем, “базується більш чи менш гомогенна система релевантностей”. Дослідник зазначає, що “в домі для кожного з партнерів життя Іншого стає таким чином частиною власної біографії, елементом особистої історії. Хто він є, ким він виростає, ким він стане – усе це визначається його участю в різноманітних рієальних і потенційних первинних відносинах, що переважають у рідній (домашній) групі” [12, с. 214].

Новий досвід, зацікавлення і проблеми, інше коло знайомств віддаляють студентів (дітей) від батьківського дому, рідних: *“Такое*

ощущение появляется, что ты уже знаешь больше их. Что ты смотришь дальше и они тебе уже ничем не помогут. То есть ты можешь уже сам толкать свои темы, так сказать...”; “Они, может, не знают или не вникают”; “Ну, это как всегда между поколениями разница как минимум, время поменялось и они живут в своей молодости, своими стереотипами” (ФГ-1, чол., техн.). Те, наскільки складно транслювати рідним, що “зоставалися вдома”, новий, особливий досвід, а також втрачену можливість розуміти так легко, як раніше, їхній спосіб мислення, знову-таки описує А. Шюц стосовно того, хто покинув дім: “Життя дому більше не доступне йому безпосередньо. Він зробив крок, так би мовити, в інший соціальний вимір, який не охоплюється системою координат, що застосовується вдома. Він більше не є учасником Ми-відносин, які утворюють тканину рідної групи. Покинувши дім, він замінив ці живі переживання спогадами про те, що означало життя дома до моменту його залишення” [там само]. На такі спогади, типізації, ідеалізації батьківського дому ми часто й натрапляємо в описах студентів, особливо тих, які давно вже не живуть разом зі своїми рідними. Часом дім дитинства зостається лише в спогадах студентів після розлучення батьків, їх переїзду в інше місто чи країну тощо.

Дім теперішнього часу – хоча б і той самий батьківський дім – часто асоціюється радше з відпочинком, спокоєм, захищеністю, можливістю усамітнитися, зі знайомим, звичним порядком дій: “Вдома ми відчуваємо себе в безпеці. Якщо робочий день видається тяжким, я думаю: “Скоріше б прийти додому!”. Удома завжди тепло, затишно, тут можна відпочити від навчання, розслабитися, подивитися фільм чи почитати книжку. Особисто для мене “мій дім” – це місце, де можна заховатися від проблем. Тут я зазвичай слухаю музику, спілкуюся з друзями, допомагаю рідним” (А., жін., 20 р.). ““Мій дім – моя фортеця” – цей вираз мені дуже подобається. Дійсно, коли ти в рідному домі, ти під захистом від небажаних поглядів та сторонніх впливів. Мати свій куточок у цьому світі – це чудово. Бувають моменти, коли ми жертвуємо веселою вечіркою заради того, щоб просто побути вдома на самоті, відпочити від тягот буднів” (Ю., жін., 20 р.).

Інші асоціації свого нинішнього дому – спілкування з рідними, домашніми улюбленцями, а також приватність, перебування в оточенні улюблених речей (книги, інтернет, телевізор тощо). Це ласощі, приготовані любимими людьми страви: “Ты открываешь двери, и тебя встречает радостный лай собаки, которая рада, что ты пришел домой. И наконец почесешь ему пузик, дашь что-нибудь вкусненькое. Ипустишь на солнышке погреться” (ФГ-4, жін., гуманіт.); “Для меня именно пирожки – это дом. Вот. Все. Больше не существует никакого понятия. Ни столовая, ни... Дом. И все. Понимаете? Дом” (ФГ-4, жін., гуманіт.); “Дом – отдых. Прихожу домой – можно отдохнуть. Включить телевизор, там Интернет. ...Поспать можно” (ФГ-3, чол., гуманіт.).

Коли приватності не вистачає (як у випадку проживання в гуртожитку), її нестача відчувається ще гостріше: *“Чомусь інше уявлення про мій дім пов’язане з ліжком у моїй кімнаті в гуртожитку №2. Оскільки там мешкає 8 осіб у кімнаті, мабуть, особливе місце для кожного – це його ліжко ☺”* (В., жін., 20 р.).

Відвикання від батьківського дому і перехід до нового етапу життя з новими друзями й улюбленими місцями відбувається непросто й іноді рефлексується студентами як суперечність (чи можна загалом необлаштоване, практично позбавлене приватності місце проживання в ще незнайомому великому місті назвати “домом?”): *“На час навчання я проживаю в гуртожитку; і, йдучи з пар, я говорю, “що йду додому”; коли телефонують батьки й питають, де я – кажу “вдома”, а вони перепитують “у гуртожитку?”; гуртожиток можна назвати домом, але не рідним”* (Н. О., жін., 20 р.).

Транзитивність нинішнього стану відчувається досить явно. Від спогадів про минуле і опису нинішньої ситуації можна відмежувати перехід до образу *майбутнього дому* – яким має бути новий, власний дім, із новими мешканцями – членами власної родини. У наративах з’являються насамперед позитивні риси, які приписуються батьківському дому; образ дружної, веселої, турботливої родини (справжній чи уявний) екстраполюється на майбутнє життя.

В образі майбутнього дому можна вирізнити такі смислові вектори:

- пов’язаність з образом батьківського дому;
- асоціації з кодами реклами, зарубіжних і вітчизняних фільмів, де демонструється стиль життя забезпечених верств, вищого середнього класу: замський будинок із присадибною ділянкою, оснащений побутовою технікою, зі всіма комунікаціями і системами опалення, з гаражами, басейном тощо – описана вище модель “Дім – добробут, статус, комфорт”;
- облаштування затишного будинку, де було б приємно проводити час, отримувати насолоду, задоволення від комфортного, впорядкованого, красивого середовища. Елементи, які створюють бажаний настрій у домі, пов’язуються часто з матеріальними об’єктами. Затишок, затишна атмосфера – одні з домінуючих понять. Зручні дивани і крісла, камін, світлі шпалери, приємне освітлення, продумане планування кімнат, гарний вигляд з балкона, квіти у кімнатах і на подвір’ї тощо – ці складові дають змогу, на думку студентів, створити затишну, приємну атмосферу.

За обсягом в описах ідеального дому матеріальні елементи домінують. Але в структурі деяких текстів чітко простежується перехід, акцент на більш значущих елементах уявлення ідеального дому – близьких, коханих людях, членах родини. Ці твердження часто розміщуються наприкінці, у вигляді коди/підсумку: *“Але найголовніше в моєму*

будинку ідеальному – це моя щаслива сім'я!” (І., жін., 19 р.); “Щоб дім був ідеальним, треба щоб і люди в ньому були добрі, щирі і доброзичливі” (Я., жін., 20 р.); “Також ідеальний дім – це не лише речі та інтер'єр, хочу мати двох чудових діточок та чоловіка” (Ю., жін., 20 р.). Дім у цьому випадку стає синонімом щасливої сім'ї, коханої людини, дітей. Дім є також місцем спілкування з гостями: в описах передбачені місця, де будуть у разі приїзду розміщуватися родичі, де саме в кімнатах і на подвір'ї будуть сидіти гості: “Дім має бути великим і просторим. У ньому повинно вистачати місця для великої кількості гостей” (Р., чол., 20 р.); “Обов'язково має бути камін у гостьовій кімнаті для приємного проведення часу з друзями, гостями” (М., жін., 20 р.); “Второй гараж может быть гостевым” (В., чол., 27 р.).

У цілому образ бажаного майбутнього дому в описах студентів є ідеалізованим; у ньому панують комфорт, порядок, затишок, чистота, краса, тобто *Гармонія*. Цей культурний ідеал утворення гармонійного середовища проживання супроводжується ідеалом *Добра* – щирих, доброзичливих стосунків між мешканцями цього дому, членами дружинної родини.

Розмірковування студентів під час фокус-групових дискусій розкривають разом з тим і дещо інші теми: по-перше, певне замовчування конфліктних, негативних асоціацій (треба думати, тому, що вони відчуються як недоречні що до “мовної гри” про “батьківський дім”); по-друге, в образі майбутнього дому можна простежити прояви певних острахів щодо можливого вторгнення партнера в особистий простір; недовіру до того, що кохання може бути “вічним”; бажання жити без конфліктів, напруженості у відносинах: “Для меня должно быть место, единственное ... потому что во всех остальных местах чувствуешь какое-то напряжение. Для меня должно быть просто место, где напряжение просто отсутствует. Где человек может от всего уйти и опять приготовиться к тому, что, как только выйдешь за двери, напряжение опять появится. Поэтому это напряжение должно отсутствовать хотя бы дома” (ФГ-3, чол., гуманіт.).

З приводу ідеальних відносин у родині коментарі хлопців такі: “идеальных, наверное, не бывает”; “кстати, по этому поводу есть такая мысль, что люди вообще друг друга понимают не могут”; “не нависати один над одним і не заважати...”; “это еще время нахождения друг с другом, соответственно надоедание. Пространственное разное расположение, оно как-то...”; “...если разбилась какая-то вазочка, ты не начинаешь грузить, что эта вазочка была смыслом моей жизни, чтобы человек оставался важнее” (ФГ-3, чол.). Наведемо такий діалог: “Вчені довели, що любов існує два з половиною роки...”. І наступна репліка: “А ты думаешь почему я не хочу заводить семью?...”; “Нет, ну, действительно что-то есть, химия какая-то...”;

“Ну, считается, что вначале идет любовь, а потом идет привязанность...” (ФГ-4, чол., техн.).

Дівчата теж можуть бути скептично налаштовані щодо великого кохання: *“да, всегда любви не будет, просто со временем появятся другие ценности”*; *“должна быть какая-то помощь от партнера”* (ФГ-2, жін.). Разом з тим майбутню родину трактують і як джерело натхнення, коли *“різність потенціалів”* може створювати щось нове, цікаве й позитивне, а також як джерело сили, підтримки, взаємовиручки, надійності й стабільності у світі: *“Для меня, например, как моя семья – это взаимопонимание, взаимоподдержка, потому что очень, очень сильная; просто, действительно, каждый поддерживает, и мне хотелось бы, чтобы моя семья тоже была бы такая же сильная и чтобы каждый чувствовал, что это часть какого-то большого организма ... для меня это единство в плане взаимоподдержки и прочувствовать, потому что каждый очень чувствует другого, и для меня это очень ценно”* (ФГ-3, жін.).

За даними моніторингових опитувань 2000–2006 років, частка респондентів, яким не вистачає щастя в сімейному житті, становить 25–28%, ще 23–25% важко відповісти на це за питання, а 3% це взагалі не цікавить. Відповідно відчують себе щасливими в сімейному житті 43–50% опитаних. Зрозуміло, ці відповіді залежать від індивідуальної ситуації, зокрема сімейного стану, складу сім'ї. За даними 2006 р., серед тих опитуваних, хто живе один, не вистачає щастя в сімейному житті 46%; серед тих, хто виховує дитину (дітей) сам, – 42%; серед тих, хто виховує дитину і живе з батьками, – 48%. Серед опитаних, склад сім'ї котрих – подружжя з дитиною/дітьми, відчують себе щасливими 62%, не відчують – 14%, ще 22% вагаються з відповіддю.

Висновки. Отже, Дім як смислове утворення досить показово поєднує всі три перспективи змісту – предметно-просторову, часову, соціальну [14]. У темпоральному вимірі його проєкції конструюються зі спогадів про минуле, емоцій та відчуттів теперішньої ситуації та мрій і фантазій про майбутній дім. Ці спогади, емоції та відчуття часто опосередковані речами, які здатні невербальним чином утілювати та зберігати сенси, що їм приписуються. Дім кваліфікується як цілісність у разі збереження відчуття “Ми” і змінюється на нову конструкцію разом із зміною особистої і сімейної ситуації, вибудовуванням нової гомологічної системи релевантностей, яка дає змогу членам родини розуміти одне одного “без слів”, підтримувати близьких і довіряти їм. Ця “будівля” не з'являється на порожньому місці, а підкріплюється знанням візців поведінки, стратегій вирішення проблем, засвоєних у рідному домі.

Важливим є й потужний культурний “бекграунд”, утілений в символічних структурах. Образ дому як місця, де тебе люблять і завжди чекають, де ти можеш почуватися захищено, комфортно і незале-

жно, є культурним ідеалом, який репродукується як засобами традиційної культури (родинне виховання, прислів'я, казки, пісні, класична українська література тощо), так і популярної культури (кінофільми, реклама, телесеріали, тематичні телепередачі, спеціалізовані журнали тощо). Ці культурні коди, зокрема, і спонукають нові покоління конструювати в уяві та будувати в реальності нові будинки й квартири, перетворюючи їх на Дім.

Література

1. Башляр Г. Дом от погреба до чердака. Смысл жилища / Г. Башляр // Логос. – 2002. – № 3 (34). – С. 1–26.
2. Blunt A. Home / A. Blunt, R. Dowling. – London : Routledge, 2006. – 304 p.
3. Bardhi F. Home away from home. Home-as-order and dwelling in mobility / F. Bardhi, S. Askergaard // Explorations in Consumer Culture Theory / Sherry John F., Fische Eileen (eds.). – Taylor & Francis Routledge, 2009. – P. 83–97.
4. Бредникова О. Дом для номады / О. Бредникова, О. Ткач // Laboratorium. – 2010. – № 3. – С. 72–95.
5. Марчук У. Б. Асоціативне поле лінгвокультурного концепту “дім”/“home” в англійській та українській мовах (на матеріалі прислів'їв та приказок) / У. Б. Марчук // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К. : Твім інтер, 2007. – Вип. 28, ч. 1. – С. 536–545.
6. Мінаєва Є. В. Гендерна концептологія: мовна репрезентація концептів “дім” і “любов” у жіночій поезії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02. “Російська мова” / Є. В. Мінаєва. – Сімферополь, 2007. – 23 с.
7. Утехин И. Очерки коммунального быта / Илья Утехин. – М. : О.Г.И., 2001. – 248 с.
8. Шпаковская Л. “Мой дом – моя крепость”. Обустройство жилья нового среднего класса / Л. Шпаковская // Новый быт в современной России: гендерные исследования повседневности : [кол. моногр.] / под ред. Е. Здравомысловой, А. Роткирх, А. Тёмкиной. – СПб. : Изд-во Европ. ун-та, 2009. – С. 222–262.
9. Афоризмы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aphorism.org.ua/>.
10. Державна служба статистики [Електронний ресурс] // Соціально-економічний розвиток України. – 2011. – Січ. – черв. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Головаха С. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження / Головаха С., Горбачик А., Паніна Н. – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2006. – 142 с.
12. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / Альфред Шютц. – М. : Ин-т Фонда “Общественное мнение”, 2003. – 336 с.
13. González B. M. Topophilia and topophobia. The Home as an Evocative Place of Contradictory Emotions / B. M. González // Space and Culture. – 2005. – Vol. 8. – № 2. – P. 193–213.
14. Смысловая морфология социума / за ред. Н. Костенко. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2012. – 422 с.

Скокова Л. Г. Особенности культурной репродукции смыслов дома

Статья посвящена особенностям культурной репродукции смыслов и значений дома в современном украинском обществе. Проанализировано влияние таких институтов трансмиссии смыслов дома, как традиционная культура, семья, масс-медиа. Дом представлен как смысловое образование, достаточно показательно объединяющее разные перспективы смысла – предметно-пространственную, временную, социальную. Выделены разные режимы восприятия смыслов дома, в частности функциональный, режим близости. Рассмотрен процессуальный аспект культурных практик формирования смыслов дома, для чего использованы данные социологических исследований (мониторинг “Украинское общество” Института социологии НАН Украины, результаты фокус-групп и проективных эссе студентов).

Ключевые слова: дом как смысловое образование, инструментальный режим образа дома, предметно-пространственное содержание дома, дом во временной перспективе, дом в режиме близости, механизмы трансляции смыслов дома.

Skokova L. G. Cultural reproduction specifics of meanings of home

The article is devoted to the specifics of cultural reproduction of meanings and values of home in the contemporary Ukrainian society. The influence of such institutions that transmit the meanings of home as the traditional culture, family, and the media is analyzed. Home is considered as a concept that combines different perspectives of meaning – subject-spatial, temporal and social. Different modes of perception of meaning of home – functional mode, proximity mode – are distinguished. Processual aspect of the cultural practices of home meaning formation was analyzed. The sociological data from the monitoring “Ukrainian society” conducted by the Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine as well as the results of focus groups and students’ projective essays are used.

Key words: home as conceptual entity, instrumental mode of the perception of home, subject-spatial meaning of home, home in time perspective, proximity mode of home, mechanisms of transmission of home meaning.

© Скокова Л. Г.

Р. П. Шульга

**ПРОДУКУВАННЯ СМИСЛІВ
У СУЧАСНОМУ МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРИ**

Розглядаються питання, пов’язані з виявленням чинників, які визначають нинішні реалії функціонування мистецтва. Окреслено якісно нові риси стосунків між споживачем і художнім продуктом. Наголошується, що висвітлення цих процесів дає змогу визначити реальне місце мистецтва в житті сучасної людини.

Ключові слова: смисли, продукування і вплив смислів, мистецтво, функціонування мистецтва, художній продукт, споживач мистецтва, телепростір.